

IJTIMOIIY MUHITDA TILNING FUNKSIYALARI

Ismoilova Asila ,Abdujabbarova Iroda

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Filologiya
fakulteti Xorijiy til va adabiyoti yo 'nalishi 1-kurs 104-guruh talabalari*

Annotatsiya: *Ushbu maqola tilni foydalanishda, o'zaro ta'sir jarayonida va aloqa jarayonida qo'llaniladigan belgi tizimi sifatida ko'rib chiqadi hamda tilning funksiyalarini tavsiflaydi. Til, insonning atrof-muhit haqidagi tasavvurlarini ifodalash uchun xizmat qiluvchi diskret belgilar tizimi bo'lib, ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Tilning asosiy funksiyalari o'zaro bog'liq bo'lib, ularni turli darajada amalga oshirish mumkin. Tilning ijtimoiy ahamiyati uning funksiyalarini kengaytirishda, shakllar xilma-xilligida va funksional uslublarida namoyon bo'ladi.*

Аннотация. *В статье рассматривается язык в использовании, в процессе взаимодействия и как знаковая система, используемая в процессе коммуникации, описываются функции языка. Язык представляет собой систему дискретных знаков, служащих для общения и выражения совокупности представлений человека об окружающей реальности, и является социальным явлением. Основные функции языка взаимозависимы при его использовании и реализуются в разных степенях. Социальная обусловленность языка проявляется в расширении его функций, разнообразии форм и функциональных стилей.*

Annotation: *This article examines language in use, in the process of interaction, and as a sign system used in communication, describing the functions of language. Language is a system of discrete signs that serve to communicate and express a person's ideas of the surrounding reality, and it is a social phenomenon. The basic functions of language are interdependent when using it and are implemented to varying degrees. The social stipulation of language is reflected in the expansion of its functions, the diversity of its forms, and functional styles.*

1. Kirish

Madaniyat insonlarning o'zaro aloqasining muhim mexanizmidir, bu odamlarning o'z atrof-muhitida yashashiga, hamda boshqa millatlar bilan o'zaro aloqada bo'lib, jamiyatning birligi va yaxlitligini saqlashga yordam beradi. Ma'lum bir tushunchalar va tasavvurlar shaklida shakllangan va til orqali yozib olingan bilim madaniyatning muhim elementlaridan biridir, til esa madaniyatning kognitiv, belgi, ramzli elementidir. Til - bu inson tajribasining to'planishi, saqlanishi va uzatilishining obyektiv shaklidir. Tiling madaniyatning bir elementi sifatida, ma'lum bir ma'noga ega bo'lgan belgi va ramzlar tizimi hisoblanadi.

Til – aloqaning belgi mexanizmi bo'lib, bu aloqaning tizimi bo'lib, odamlarning butun dunyoqarashini ifodalashga qodir bo'lgan alohida belgilardan iborat. Ijtimoiy shartlar tilning ijtimoiy funksiyalarida o'z ifodasini topadi, chunki til odamlar o'rtasidagi aloqa vositasi

sifatida ishlaydi. Soʻz ma'lum bir axborotni uzatadi, toʻplangan bilimlarni mustahkamlaydi, hissiy zavq yoki noxushlikni yetkazadi, buyruq beradi yoki istakni ifodalaydi va hokazo. Tilning ijtimoiy hodisa sifatida mansubligi shundaki, til insoniyatning oʻtgan zamoni, xalq va millatlarning tarixini oʻzida saqlovchi vosita hisoblanadi. Til xalqning tarixiy tajribasi orqali rivojlangan haqiqiyliklarni, absrakt tushunchalarni aks ettiradi va mustahkamlaydi, ular ma'lum bir xalqning ishbilarmonlik, ijtimoiy va madaniy hayotining maxsus sharoitlariga bogʻliqdir. Tillarning milliy-madaniy funktsiyasi tilning oʻzida aks etadi. Biror-bir tushuncha yoki hodisaning ma'lum bir xalq tomonidan qanday tushunilishi, asosan, nomning oʻziga xosligida, maxsus semantik oʻzgarishlarda va tilning atrofdagi haqiqatni aks ettirish xususiyatlarida namoyon boʻladi. Til, bilim olish vositasi sifatida, bizni oʻrab turgan haqiqat haqida yangi ma'lumot olish imkonini yaratadi, faqat til orqali oʻtkaziladigan nazariy faoliyatni amalga oshirishga, amaliy faoliyatga bevosita murojaat qilmasdan. Shaxsni shakllantirish va ta'lim berish jarayonida til jamiyatda quyidagi funktsiyalarni bajaradi: kommunikativ va kognitiv funktsiyalar hamda ta'sir koʻrsatish funktsiyasi. Til – insonlarning muloqot qilishdagi eng muhim vositasi sifatida, ijtimoiy hodisa sifatida jamiyat hayotida bir qator funktsiyalarni bajaradi.

«Funktsiya» soʻzi (lotincha *functio* – «bajarmoq») bir nechta ma'nolarga ega. Kundalik tilda bu soʻz quyidagi ma'nolarga ega: ma'no, maqsad, rol; vazifa, ma'lumotlar toʻplami; ish, faoliyat; ma'lum bir hodisa, boshqaga bogʻliq boʻlgan, asosiy hodisaning namoyon boʻlishi va amalga oshishi shaklida xizmat qiluvchi hodisa. Turli ma'nolarda bu soʻz ilmiy atama sifatida ishlatiladi, ya'ni oʻziga xos maxsus ma'nolarga ega.

Munozara

Tilshunoslar funktsiyalar soni va tabiati haqida turlicha fikrlarga ega, ammo asosiy funktsiyalar kommunikativ va kognitiv hisoblanadi. Tilning kognitiv funktsiyasi (lotinchadan *cognitio* – «bilim, tanishuv») inson ongining til belgilari orqali amalga oshirilishi yoki mustahkamlanishi bilan bogʻliq. Kognitiv (fikrlash) funktsiyasi — bu haqiqat haqida yangi bilimlarni olish vositasi boʻlib, bu tilning funktsiyasi uni insonning aqliy faoliyati bilan bogʻlaydi, fikrning tuzilishi va dinamikasi til birliklarida jismoniy lashadi. Til yordamida fikr jismoniy lashadi; u konkret va sezgir shaklni qabul qiladi, bu shakl boshqa bir kishining sezgi organlari tomonidan idrok qilinishi mumkin. Til yordamida fikr shakllanadi, til fikrning yuzaga kelish jarayonida ishtirok etadi, chunki til fikrning mavjud boʻlishining faqat material jihatdan real shakli boʻlib, fikrning «kiyimi»dir.

Soʻz, statik fikr sifatida, mavjud boʻlishning obyektiv shaklini qabul qilib, bir vaqtda fikrning dinamik shakli sifatida harakat qiladi, vaqt doirasida ochiladi; shuning uchun u fikrlash jarayonida ishtirok etadi. Bu oʻzaro yaratilishda til fikrning shakllanish funktsiyasini bajaradi — fikrni shakllantiruvchi funktsiyani. Uning amaliy amalga oshirilishi nutqda sodir boʻladi, bu esa avtodiolog yoki tashqi dialog sifatida zarur boʻladi. Soʻzlar faqat bizning fikrlarimizni ifodalash bilan cheklanmaydi, balki fikrlar oʻzlari ham soʻzlar, verbal formulalar shaklida mavjuddir. Har qanday tasavvur va tushunchalar inson tomonidan va boshqalar tomonidan faqat ular lingvistik shaklda ifodalanganida realizatsiya qilinadi,

shuning uchun til va fikrlash o'rtasidagi bog'lanish uzilmasdir. Aniq fikr, boshqa fikrlar kabi, o'ziga xos «obyektiv haqiqat»ning ong tomonidan aks ettirilishi bo'lib, bu ongning haqiqatni aks ettirish qobiliyati va nafaqat narsalar, xususiyatlar va munosabatlardagi haqiqiy umumiy bog'lanishni aniqlash, balki bu haqiqatlar o'rtasida surreal bog'lanishni yaratish qobiliyatini anglatadi. Surreal bog'lanish yaratish zaruriyati ongning cheklangan imkoniyatlarini to'ldirish bilan bog'liqdir, chunki u narsalar, xususiyatlar va munosabatlarning mohiyatini emas, balki faqat ularning hodisalarini idrok qiladi va bu zarurat ijtimoiy- ishlab chiqarish mavjudligi bilan bog'liqdir. Ushbu maxsus fikr odamning ijtimoiy rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, shuning uchun u ifodalanishi, jamiyatning boshqa a'zolariga aytilishi kerak. Demak, uni loyihalash, ideal (fikrni) bir materialli moddaning (miya) bir materialli moddasiga «o'tkazish» uchun bir usul zarur. Tilning material qobig'i uning og'zaki va yozma shakllarida, materialli moddalaridan biridir. Tilning kognitiv funksiyasi nafaqat aqliy faoliyat natijalarini yozib olishga va ularni muloqotda ishlatishga imkon beradi. Bu dunyoni bilishga yordam beradi. Insonning fikrlashi tilning kategoriyalarida rivojlanadi: yangi tushunchalar, narsalar va hodisalarni anglaganida, ularni nomlaydi. Kognitiv jarayon – bu jamiyatning ijtimoiy va amaliy faoliyati davomida obyektiv dunyo haqidagi to'g'ri bilimlarni olish jarayonidir

Obyektiv dunyo fikr orqali qayta tiklanadi, ushbu jarayonning natijalari til tuzilmalarida yoziladi. Aniq hodisalarni umumlashtirib, inson ularning tasodifiy belgilari bilan befarq bo'lib, asosiylarini ajratib ko'radi va olingan bilimlarni so'zda mustahkamlash zaruriyatini sezadi, shuning uchun nom paydo bo'ladi. Nomlaydigan til funksiyasi belgilarning narsalarni belgilash qobiliyati bilan bog'liqdir. Dunyo faqat nomlanganida bilinar va o'rganiladi. Nom, allaqachon bilgan narsani mustahkamlashga imkon beradi. Nom bo'lmasa, haqiqatning har qanday bilgan faktlari ongda tasodifiy holat sifatida qoladi. So'zlarni chaqirganida, inson o'zining dunyoqarashini yaratadi. So'zlar – bu obyektlarning nomlari, ularning aqliy tasvirlari. Fikrlash jarayonida inson obyektlarning nomlari bilan ishlaydi, bu ko'pincha aqliy tasvirlarni almashtiradi va fikrlash tezligini va samaradorligini oshiradi.

Til yordamida inson fikrni ifodalaydi. Tiling yordamida fikr obyektiv dunyoning subyektiv tasvirini sifatida ifodalanadi va shu tarzda til fikrlarni ifodalash funksiyasini bajaradi — ifodalovchi funksiyani. Fikrlar shakllanishi va ularni til orqali ifodalash jarayonlari bir vaqtning o'zida sodir bo'ladi, chunki ular alohida amalga oshirilishi mumkin emas. Shu bilan birga, bu turli jarayonlardir: fikrning shakllanishi – bu uni material-ideal «narsa»ga aylantirish, til shakllariga aylantirish; fikrni ifodalash – bu uning boshqa borliqda vaqt va makonda inson miyasidan tashqarida qayta yaratilishi. Aqliy faoliyat mahsuli bilimdir.

«Bilim – bu haqiqatni idrok etishning natijasi, ijtimoiy va tarixiy amaliyot bilan tasdiqlangan va mantiqan isbotlangan, inson ongi tomonidan tasavvurlar, tushunchalar, hukmlar, nazariyalar shaklida haqiqiyatni mos aks ettirish» [9, b. 45]. Bilim, odatda, til shaklida qayta ishlab chiqiladi. Har bir so'z, bayonot, til kategoriyasi – bilimning muhim

qatlamini anglatadi. Lingvistik shakl – bu kognitiv tuzilmalarni aks ettirish, ya'ni insonning kognitsiya va ong strukturalarini aks ettirishdir.

Til – bu ichki inson dunyosini ifodalash vositasi, u nafaqat axborot xabarini uzatadi, balki bayonotga bo'lgan munosabatni ham o'z ichiga oladi, bunda gapiruvchi o'z his-tuyg'ularini, tajribalari va hissiyotlarini namoyon qiladi. Ifodalovchi funksiyada til gapiruvchining ichki holatini ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi, gapiruvchining ma'lumot mazmuniga, suhbatdoshi bilan, kommunikativ vaziyatga bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Til faqat fikrlarni emas, balki insonning hissiyotlarini ham ifodalaydi. Inson spontan tarzda yoki ongli ravishda o'zining ruhiy munosabatini sodir bo'layotgan voqeaga etkazadi.

Kommunikatsiya sohasida tilning yetakchi funksiyasi uning kommunikativ funksiyasidir, bu bir kishiga – gapiruvchiga – o'z fikrlarini ifodalashga imkon beradi, boshqa kishiga – tinglovchiga – ularni tushunishga, ularga javob berishga, e'tibor qaratishga, o'z xatti-harakatlarini o'zgartirishga imkon beradi. Tilning kommunikativ funksiyasi shundaki, tilning o'zi belgilar tizimi sifatida amalga oshiriladi. Ushbu funktsiyani amalga oshirish uchun til belgilar tizimi sifatida shakllangan, ular o'zaro ma'lum qoidalarga binoan bog'langan bo'lib, ular orqali inson fikri materiallashadi va qabul qilinadi. Til kommunikativ tizim bo'lib, nutq bayonotlari shu asosda amalga oshiriladi. Mazmun jihatidan til har safar minimal so'zlar va grammatik vositalar to'plamidan foydalanib, katta miqdordagi fikrlarni va g'oyalarni ifodalash imkonini beradi. Ushbu funktsiya shaxsiy mazmunni shaxsiy nutq orqali ijtimoiy hodisaga aylantiradi va tilning kommunikativ, gnoseologik va ijtimoiy funksiyalarining birligini ta'kidlaydi.

Gnoseologik funktsiyasi shundaki, til dunyoni qabul qilishda o'ziga xos yo'riqnomalar tizimi bo'lib, axborotni qayta ishlash vositasidir. Biz bir ob'ektni taniganimizda, uni so'z bilan nomlaymiz va so'z o'zi boshqa so'zlar bilan bog'lanadi: shu tarzda ob'ekt til orqali boshqa ob'ektlar bilan bog'lanadi. Bundan tashqari, so'zlarning o'z ma'nolari ob'ektni nomlashda uning xususiyatlarini belgilovchi ro'yxatni o'z ichiga oladi, bu so'zlar yordamida ob'ektlar haqidagi tushunchalar bilan manipulyatsiya qilish va hatto real ob'ektlar uchun tasavvur qilinmaydigan tajribalar o'tkazish imkonini beradi. Til, leksika va so'z hosil qilish nuqtai nazaridan, fikrlashning kuchli vositalaridan biridir.

Sezgi bilan bilish tashqi dunyoni bilishning oddiy usulidir, ammo barcha obyektlar, ularning belgilar va xususiyatlari sezgilar orqali idrok etilmaydi va tushunilmaydi. Abstrakt tushunchalar, masalan, fazo, harakat, tezlik va boshqalar, sezgi orqali idrok etilmaydi. Sezgi organlari faqat maxsus ob'ektlar haqida yuzaki tasavvur beradi. Atrofdagi dunyoni chuqur va keng qamrovli bilish faqat til yordamida mumkin.

Tilning haqiqatni bilishdagi ishtiroki fikrlash jarayonida, tushunchalar va hukmlar shakllanishida namoyon bo'ladi, ular so'zlar va jumlar orqali ifodalanadi. Til ishtirok etmasdan va til vositalari ilmiy, tadqiqot faoliyatini amalga oshirish mumkin emas.

Xulosa

Insonning turli ijtimoiy faoliyat turlari turli funktsional til variantlari bilan xizmat qiladi, suhbat esa ijtimoiy va nutqiy ta'sirning eng keng tarqalgan shakli hisoblanadi. Barcha shakl,

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

tur va janrlardagi muloqot odamga oldingi avlodlar tomonidan tizimlashtirilgan va sezgir tarzda jamlangan ijtimoiy tajribani olish imkoniyatini beradi. Dialogning inson hayotidagi roli nihoyatda katta. Dialog va muloqot inson madaniy ijodining eng muhim xususiyatlari sifatida ko'rilishi mumkin. Kommunikativ o'zaro ta'sir jarayonida axiologik dunyolar nafaqat individual, balki guruh yoki ijtimoiy qadriyatlarni ham aks ettirishi mumkin. Dialogni ijodkorlikning bir shakli, insonning rivojlanishining, uning madaniyati va ijtimoiy dunyosining shakllanishi sifatida ko'rish mumkin. Ushbu tahlilga ko'ra, til, odamlar o'rtasidagi muloqot va birlashishni ta'minlaydigan eng muhim vosita bo'lib, ularning o'zaro shaxsiy va ijtimoiy aloqalarini tartibga soladi, amaliy faoliyatlarini muvofiqlashtiradi, ideologik tizimlar va milliy dunyo tasavvurlarining shakllanishida ishtirok etadi. Shuningdek, til ma'lumotlarni yig'ish va saqlashni, tushunchalarni tasniflash va mustahkamlashni, insonning ongini va o'z ongini shakllantirishni ta'minlaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, tilning funktsiyalarini tasniflash va muhokama qilishning tabiiy murakkabligi shundaki, tilni foydalanish usullari juda xilma-xil va ko'p bo'lib, hech qanday tasniflash to'liq va qoniqarli deb hisoblanishi mumkin emas. Aniq bo'lishicha, tilning turli funktsiyalari birlashadi, o'zaro bog'lanadi, variantlar va turlarni keltirib chiqaradi, va tilning yangi ijtimoiy ahamiyatga ega funktsiyalari paydo bo'ladi. Til yordamida odam o'z xalqining o'tmishi va hozirgi davridagi rolini amalga oshiradi, madaniy merosga qo'shiladi, jamiyat va millatning ma'naviy rivojlanish jarayonlari bilan tanishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <http://azkurs.org>
2. K. Buhler, Theory of Language: The Representative function of the language (Moscow, Progress, 504, 1993)
3. A. A. Leontev, Language, Speech, Speech activity (1969)